

Mellem nyhumanister, nordister, internationalister og emancipatorer – dansk uddannelseshistorie i små hundrede år

Af Christian Larsen og Jesper Eckhardt Larsen

1 Indledning

Formålet med denne artikel er at give en oversigt og en analyse af den danske uddannelseshistoriske forskning i det tyvende århundrede, mest efter Anden Verdenskrig med nogle tendenser ind i det enogtyvende århundrede. Når man ser på antallet af poster i *Dansk Uddannelseshistorisk Bibliografi 1948-2004*,¹ for de seneste år suppleret med årsoversigterne i årbogen *Uddannelseshistorie*, kan man ikke just sige, at feltet er et forsømt område.² Der er over 10.000 poster, som vidner om, at der hvert år bliver produceret afhandlinger – større og mindre – om dansk skole- og uddannelseshistorie. Det eneste, vi derfor kan gøre, er at give nogle rids af de forskellige retninger inden for dansk uddannelseshistorisk forskning og sætte disse retninger ind i en større kontekst ud fra valg af temaer, tilgange og referencer til såvel politiske som internationale forhold. Vi mener, at udvikling inden for ethvert forskningsområde skal ses som et udtryk både for eksterne påvirkninger såvel som for en intern dynamik.

2 Fra 1930'erne til 1950erne

– "det danske skisma" – nyhumanisme og grundtvigianisme.

Nyhumanismen har spillet en væsentlig rolle for udviklingen af den lærde skole i Danmark siden slutningen af 1700-tallet. Nøgleordet inden for denne tradition har været *dannelse* sammen med begrebet *almendannelse*. Vi anser denne tradition for at være kontinental i sit udblik og nyhumanistisk i sin pædagogiske tendens. Den centrale skikkelse, der fik lov at definere netop denne linje i den tidligere danske uddannelseshistorie, var Johan Nicolai Madvig (1804-1886). Men traditionen kan siges at have tråde langt op igennem det tyvende århundrede.

---

¹ Larsen 2005.

² Ordene »forsømt område« spiller på Roar Skovmands artikel i Årbog for dansk skolehistorie 1967: Skolehistorien – et forsømt område.

Den nu mere velkendte og identitetsdefinerende gren af den danske uddannelseshistorie var grundtvigianismen her forstået i sin pædagogiske og uddannelsesmæssige betydning. Denne retning dominerede en alternativ institutions-tradition fra folke-højskoler til seminarier og friskoler. Selvom N.F.S. Grundtvig (1783-1872) ikke havde et fastlagt institutionelt program og derfor ikke direkte kan siges at være ansvarlig for alle disse institutioners udformning, så var han dog den ene person, der kan siges at have formet selvforståelsen hos de mange højskolefolk, seminariefolk og friskolefolk mest. Denne tradition har især været med til at definere begreberne *det folkelige* og *livsoplysning* som centrale for den danske (ud)dannelses-tradition.

Disse to retninger havde altså stadig et tag i sjælene i det pædagogiske Danmark også langt op i det tyvende århundrede. Det såkaldte ”danske skisma” blev i slutningen af det 19. århundrede beskrevet af en elev til Madvig, Victorianus Pingel i et brev til Georg Brandes (1842-1927). Han mente, at Danmark var delt imellem den ”vaade tankefjendske Grundtvigianisme,” som hørte hjemme i højskolebevægelsen, og den ”tørre anskuelsesløse Madvigianisme,” der hørte hjemme i den lærde skole og på universitetet.³ Formuleringen af skismaet er uretfærdigt over for begge parter, men uden tvivl har denne kulturkonflikt været helt afgørende for de to traditioners fortsatte liv og behandling i den senere danske uddannelseshistoriografi.

I årene efter Anden Verdenskrig fortsatte den nyhumanistiske linje i historiografien med vægt på institutionens historie, og værkerne blev gerne udgivet i forbindelse med skolejubilæer. En leverandør af disse jubilæumsskrifter var overarkivar, dr.theol. Bjørn Kornerup, der har skildret den jyske Ribe Katedralskoles og den sjællandske Frederiksborg Statsskoles historie⁴ samt skrevet om skolevæsenet i *Den Danske Kirkes Historie* bind V (1700-tallet).⁵ Her er det lærdommens historie, der beskrives med rektorer og skolelove som ramme i en fremadskridende skildring af institutioner, der er gået frem i nyhumanistisk lærdom, antal elever og nye bygninger. Tager man hans skildring af Frederiksborg Statsskole, der i mangt og meget ligner skildringen af Ribe Katedralskole, er hovedvægten lagt på ”Skolens almindelige Historie som Institution, set paa Baggrund af de skiftende Tiders pædagogiske Bevægelser og med særlig Hensyntagen til de ledende Personligheders Indsats.”⁶ Skolernes historie beskrives frem til midten af 1800-tallet, og for den nyere tid gives der kun et rids. Den moderne periode er altså helt fraværende, ligesom der ikke er omtale af skolens forhold til og placering i samfundet, f.eks. skolens socialiserende og disciplinerende funktion.

---

³ Krarup 1955, s. 245.

⁴ Kornerup 1933. Kornerup 1947-1952.

⁵ Koch m.fl. (red.) 1951.

⁶ Kornerup 1933, forord.

Den anden linje var den folkelige og ofte grundtvigsk inspirerede historieskrivning om de danske folkehøjskoler. Her var den senere professor i uddannelseshistorie Roar Skovmand (1908-1987) fremme som uddannelseshistoriker i de afgørende besættelsesår under Anden Verdenskrig med en nybesindelse på den danske og nordiske folkehøjskole som en demokratifremmende institution. Hans disputats om folkehøjskolerne i Danmark fra 1944 var først og fremmest præget af en vilje til traditionsbesindelse. Dermed står dette og senere værker af Skovmand som centrale i etableringen af den positive selvforståelse af den danske uddannelsesstradition som folkelig og demokratisk med baggrund i den grundtvigske nationale fortælling.⁷ Også kirkehistorikeren Hal Kochs (1904-1963) bog ”Grundtvig” og hans mange folkelige foredrag om Grundtvig under krigen bidrog til den åndelige modstand mod den tyske besættelsesmagt, som i høj grad spillede på en uddannelseshistorisk nordisme med demokratiske konnotationer.⁸

Lærer Johs. C. Jessen, der selv virkede i en sjællandsk landsbyskole i begyndelsen af 1900-tallet, udgav i årene 1938-55 en række vest- og sydsjællandske herreders skolehistorie med lærerstater. Han ville »fortælle om den danske Skole, om dens Tilblivelse, dens Kaar og dens Vækst gennem Tiderne«. ⁹ Skildringerne former sig som en kulturhistorisk skildring af skolevæsenets udvikling fra rytterskolernes oprettelse i 1720’erne til 1830’erne, hvor den almindelige samfundsudvikling vel inddrages i et vist omfang, men et egentlig samspil med det omgivende samfund spores ikke for alvor. Det er de enkelte embeders og læreres historie, der er i fokus, hvorimod de børn, der gik i skolen, er fraværende i skildringen, bortset fra når de forsømte skolegangen.

3 1960’erne og 1970’erne – skolehistorien institutionaliseres

I løbet af 1900-tallets andel halvdel er der sket en øget interesse for at se uddannelsernes historie i et større perspektiv og ikke alene fokusere på den enkelte institution, men på hele uddannelsesområdet, f.eks. gymnasieskolen eller handelskolerne. Dette må ses i sammenhæng med en stigende institutionalisering af fagområdet, først og fremmest gennem oprettelsen af Institut for Dansk Skolehistorie i 1965. Instituttets virkefelt var snævert knyttet til Danmarks Lærerhøjskoles formål: folkeskolens tarv, hvilket dog ikke forhindrede, at fagkredsen blev udvidet, især gennem Selskabet for Dansk Skolehistorie og dets årbog, og med udgangspunkt i instituttet foregik der i de kommende årtier udforskning af de danske uddannelsers historie. Der blev anlagt nye synsvinkler i forskningen, og uddannelserne blev ikke skildret oppefra som i ældre tid, men nedefra og udefra – og i samspil med det omkringliggende samfund. Skolens samfundsmæssige rol-

---

⁷ Skovmand 1944 og 1983

⁸ Se om Hal Kochs bog ”Grundtvig” fra 1943 og dens betydning i Fabricius Møller 2009

⁹ Jessen 1938, s. 12.

le kom i fokus. En klar nordisme kan ses i valget af de første fastansatte historikere ved denne institution: en nordmand, en svensker og danskere befolkede instituttet i dets første mange år.¹⁰ Instituttets første professor, Roar Skovmand, var som nævnt også tydelig nordisk i sit valg af forskningstemaer – den danske og nordiske folkehøjskole.¹¹

Professor, dr.pæd. Vagn Skovgaard-Petersen behandlede i sin disputats fra 1976, *Dannelse og demokrati*, overgangen fra den klassiske latinskole til det moderne gymnasium ved almenkoleloven af 1903 i periode, hvor det moderne Danmark for alvor tog form.¹² Han så skole og undervisning som betydningsfulde dele af demokratiseringsprocessen siden 1850, og han undersøgte den rolle disse to forhold havde spillet, nemlig sammenhængen mellem dannelse og demokrati. Det er ikke så meget selve reformen af 1903, der er i fokus, som det er gymnasieskolen i sidste tredjedel af 1800-tallet og i de første tyve år af 1900-tallet i et samfund og et skoleliv, som var under forandring. Med hans egne ord en betretning om ”hvordan nogle mennesker har forsøgt at forandre såvel skolesystemet som undervisningen og derigennem samfundet”.¹³

Professor, dr.pæd. Gunhild Nissen undersøgte forholdet mellem den offentlige skole på landet og befolkningen på tærsklen til 1900-tallet, bl.a. hvilke faktorer hos landbefolkningen der var bestemmende for holdninger og adfærd til den offentlige skole.¹⁴ Ligesom Vagn Skovgaard-Petersen er det skolen under det moderne gennembrud, som er genstand for undersøgelse, i dette tilfælde landsby-skolen som hovedparten af landets befolkning gik i. Skolen ses ikke fra lærerens synsvinkel, idet hun mener, at det ikke alene kom an på lærerens personlighed, fordi økonomiske, erhvervsmæssige, politiske og økonomiske forhold spillede ind på lokalbefolkningens samarbejde med læreren og på skolens virke, ”et forhold til skolen som skole og som institution”.¹⁵ Det er de materielle forhold, der i lige så høj grad er i fokus. Lokalbefolkningen er den dominerende gårdmands-klasser, som ikke skildres positivt, og med landarbejderbefolkningen som de ”undertrykte”. Vi vælger at kalde dette for et eksempel på en emancipatorisk tendens i uddannelseshistorien, idet der lægges vægt på afdækningen af undertrykkende magtstrukturer, og derved stiles der imod en samfundskritisk læsning af skolehistorien. I tilknytning hertil findes cand.mag. Bodil K. Hansens studie over landbefolkningens holdning til skolen, især til regelmæssig skolegang.¹⁶

---

¹⁰ For en oversigt over forskningstemaerne se Markussen 2001. Ellen Nørgaard (N) og Ingrid Markussen (S)

¹¹ Skovmand 1944 og 1983

¹² Skovgaard-Petersen 1976.

¹³ Skovgaard-Petersen 1976, s. 14

¹⁴ Nissen 1973.

¹⁵ Nissen 1973, s. 14.

¹⁶ Hansen 1977.

Docent, dr.pæd. Ellen Nørgaard behandlede i sin disputats, *Lille barn, hvis er du?*, de pædagogisk-politiske bestræbelser på at reformere den danske folkeskole i mellemkrigstiden, og hvordan tilhængerne af disse bestræbelser forsøgte at skabe en moderne skole ud fra forskellige holdninger – nogle af politiske grunde for at ændre opdragelsen, skolen og derigennem skolen radikalt, andre for at skabe en bedre skole for børnene.¹⁷ I sine studier har professor emeritus, dr.philos. Ingrid Markussen beskæftiget sig med fremvæksten af et offentligt skolevæsen på landet i 1700-tallet og skabelsen af landsbyskolen af 1814. I *Visdommens Lænker* var det samspillet mellem landboreformer og skolen, herunder hvilken rolle reformpolitikkerne havde tiltænkt skolen i det nye landbosamfund, der blev skabt i disse år. Skulle skolen føre til en social udjævning eller større standscirkulation? Hun har fulgt denne undersøgelse op til sin disputats, hvor hun følger udviklingen tilbage til 1739, herunder pietistiske og kameralistiske ideer bag den offentlige skoles fremvækst.¹⁸ Seniorforsker, dr.phil. Erik Nørr har set på mødet mellem befolkningens holdning til skolen og samfundets ønske om en mere regelmæssig og omfattende skolegang, ligesom kampen om skolevæsenet mellem statslig styring og folkelig selvbestemmelse har været i fokus i hans administrationshistoriske og skolehistoriske studier.¹⁹

Endelig undersøgte forfatter, cand.mag. Hanne Engberg fra et socialistisk standpunkt den danske pædagog Christen Kolds skoletanker og deres betydning for udviklingen af friskolen og folkehøjskolen i en periode, hvor enevældens samfund ”langsomt og sikkert løsrev sig fra gammel autoritetstro og blind tillid til embedsmænd”, og hvor sprængningen af enevældens enhed mellem stat, kirke og skole medvirkede til, at et demokratisk og decentraliseret borgersamfund kunne udvikle sig ovenpå enevældens autoritære og centraliserede stændersamfund. Og den koldske bevægelse blev tolket ind i en moderne ramme med sammenligning af den stivnede enevælde i 1830’erne og det stivnede velfærdssamfund i 1980’erne.²⁰ Denne gruppe værker ses at trække dels på en positiv vurdering af den fremadskridende frigørende pædagogik, altså en tendens til mere frie opdragelsesformer samtidig med en fremadskridende social lighedstendens.

4 1980’erne: nye forskningsfelter

Med professorerne dr.phil. Roar Skovmand og Vagn Skovgaard-Petersen som de centrale figurer var der omkring Institut for Dansk Skolehistorie og Selskabet for Dansk Skolehistorie skabt et skolehistorisk netværk. Oprindeligt havde folkeskolen og højskolen været i fokus, men efterhånden begyndte skolehistorien så småt

---

¹⁷ Nørgaard 1977.

¹⁸ Markussen 1995. Markussen 1988.

¹⁹ Nørr 1994. Se også Nørr 1981.

²⁰ Engberg 1985.

at åbne sig op over for andre dele af uddannelsessystemet end blot folkeskolen og blive til uddannelseshistorie. Ingrid Markussen havde allerede i 1981 anvendt begrebet ”uddannelseshistorisk forskning”,²¹ og i 1984 skiftede *Årbog for dansk Skolehistorie* navn til *Uddannelseshistorie*. Redaktørerne skrev, at skiftet fra skolehistorie til uddannelseshistorie havde været undervejs i flere år, og at det lå i forlængelse af den udvikling, der var sket på hele uddannelsesområdet. Årbogens synsfelt skulle ikke alene omfatte skolen, men også opdragelse, undervisning og oplysning med åbning til hele uddannelsessystemet.²²

1980'erne bød også på nye forskningsområder i Danmark: kvindehistorie, handikaphistorie, kulturhistorie, socialhistorie, skolens hverdagshistorie, børnenes hverdag og oplevelse af skolen. Vi ser dette som en fortsættelse af den emancipatoriske tendens i den nyere uddannelseshistoriske forskning. Forskellige strukturelle vilkår blev analyseret med en vilje til at italesætte forskellige undertrykkende samfundsvilkår. Som en central del af denne tendens fik udforskningen af køn, opdragelse og uddannelse særlig fokus som led i den generelle opblomstring af kvindehistorisk forskning, og der foreligger en række bidrag, som belyser pigeopdragelse og kvinders vilkår inden for de forskellige uddannelsesformer. Enkelte af de store kvindelige skikkelser havde været belyst, men nu kom der fokus på kvinder i uddannelsessystemet, både som elever og som lærere, og på opbygningen af et uddannelsesvæsen for kvinder. Seniorforsker Hanne Rimmen Nielsen beskæftigede sig med lærerindeuddannelse i første halvdel af 1900-tallet og om lærerinder i lokalsamfundet 1880-1950,²³ mens Adda Hilden skrev om pigeopdragelse i 1800-tallet og lærerindeuddannelse 1800-1950 (med vægt på perioden 1845-1920).²⁴ I tråd hermed finder man seniorforsker, dr.phil. Birgitte Possings disputats om Natalie Zahle, grundlæggeren af en række uddannelsesstilbud for kvinder,²⁵ og professor, ph.d. Carol Goulds værk om private pigeskoler i København 1790-1820. Gould kortlagde både uddannelsesmulighederne for middelklassepiger og så på, hvordan skolen fungerede som socialisering for disse – en socialisering som også indirekte var udviklingen af kvindelige civile værdier. Og alt sammen skal ifølge hende ses som led i skabelsen af et moderne civilsamfund, der var en nødvendig forudsætning for udviklingen af en velfungerede moderne demokratisk stat.²⁶

Beskrivelsen af undervisningen af handicappede gennemgik også en udvikling i retning af det, vi kalder en emancipatorisk tendens i forskningen, idet værkerne er gået fra at være »blot« institutionshistorie til at have fokus på de han-

---

²¹ Markussen 1981.

²² Uddannelseshistorie 1984, redaktionelt, jf. Skovgaard-Petersen 1992, s. 69.

²³ Rimmen Nielsen 1991, Rimmen Nielsen 2003, Rimmen Nielsen 2004.

²⁴ Hilden 1987. Hilden og Kruse (red.) 1989. Hilden 1993.

²⁵ Possing 1992.

²⁶ Gould 1996.

dicappedes eget perspektiv. Fra midten af 1980'erne blev der sat fornyet fokus på dette område, bl.a. som følge af oprettelsen af Historisk Selskab for Handicap og Samfund i 1986, og der er i de to sidste årtier kommet en række vægtige bidrag om handicappede og deres forhold. Især har psykisk udviklingshæmmede (den tidligere åndssvageforsorg) og synshandicappede været genstand for udforskning. Således har professor emeritus, dr.pæd. Birgit Kirkebæks store forfatterstab fokuseret på åndssvageforsorgen 1880-1970. Hun har især været optaget af det anderledes, af den professionelle rolle over for de til enhver tid ”anderledes” samt diagnoser og udgrænsning af bestemte grupper af individer som ”ubrugelige”. Her er det lægernes og samfundets syn på patienterne, der undersøges, men også patienterne er i fokus, og det er også fra patienternes vinkel, at historien skildres.²⁷ Arkivar, lic.phil. Nete Balslev Wingender har skrevet om børns institutionalisering i sidste halvdel af 1800-tallet med udgangspunkt i åndssvageanstalten Gammel Bakkehus, herunder de ideer og baggrunde der lå bag denne institutionalisering og behandling af disse børn. Netop børnene var det primære objekt og ikke institutionen, som i denne sammenhæng blot er midlet til at synliggøre børnene, som ikke hidtil havde været omtalt eller kun perifert berørt i litteraturen.²⁸

Et mere generelt samfundsbeskrivende område, der også nød særlig fokus i 1980'erne, var befolkningens læse- og skrivefærdigheder (literacy), hvor der kom en række vægtige bidrag om den almindelige befolknings læsefærdigheder 1550-1900, bl.a. af Ingrid Markussen, Vagn Skovgaard-Petersen og lektor, cand.mag. Finn Gad.²⁹ Lektor, dr.phil. Charlotte Appel har fra begyndelsen af 1990'erne fortsat udforskningen af området, hvilket bl.a. har resulteret i hendes store (både i betydning og omfang) disputats *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark* om udbredelsen af basal læsefærdighed, og hvordan disse færdigheder konkret blev anvendt i dagligdagen. Her er ikke alene tale om læsehistorie, men også boghistorie, idet bogens indhold og udseende nøje hang sammen. Genstand for undersøgelsen er ikke kun skolevæsenet, men også det der foregik uden for skolestuen.³⁰ Samme år disputerede seniorforsker, dr.phil. Vibeke Sandersen med tobindsværket »*Jeg skriver dig til for at lade dig vide*«, som undersøger skrivefærdighed og skriftsprog hos menige danske soldater i den dansk-slesvigske treårskrig 1848-1850.³¹

---

²⁷ Kirkebæk 1985, Kirkebæk 1993, Kirkebæk 1997, Kirkebæk 2001 og Kirkebæk 2004.

²⁸ Balslev Wingender 1992.

²⁹ Se: Ur nordisk kulturhistorie 1981. Skovgaard-Petersen (red.) 1985.

³⁰ Appel 2001.

³¹ Sandersen 2003.

5 Den lokale uddannelseshistoriske forskning

Den rigeste udforskning af uddannelsestænkningen i hele det tyvende århundrede – og i særdeleshed folkeskolen – er dog sket på det lokale niveau, hvilket de over 1.900 poster i bibliografien over den anden halvdel af århundredet om enkelte lokaliteters og folkeskoleers historie vidner om. Her er det specielt landsby-skolen, der har påkaldt sig opmærksomhed, som oftest i form af skolejubilæumsskrifter eller små bidrag i de lokalhistoriske årbøger om enkelte lærere eller episoder i skolens historie, hvor forfatteren ikke altid sætter institutionens historie ind i en lokal eller national ramme. Det enkelte bidrag har måske i sig selv ikke en større værdi uden for sognegrænsen, men det kan sammen med flere andre bidrag fra samme egn eller samme periode bidrage til at give et samlet billede af folkeskolen.

Som typisk, nyere eksempel på denne form for uddannelseshistorie er forhen-værende lærer Hans Thomsens bog om det jyske Bording Sogns skolehistorie.³² Forfatteren betragter skolelovene af 1814 som den danske folkeskoles grundsten, og han kalder indførelse af syv års undervisningspligt for »revolutionerende«. Vel var 1814-lovene et stort fremskridt, men der havde på dette tidspunkt eksisteret et offentligt skolevæsen i 75 år, også i Bording Sogn. Hovedvægten ligger på skolevæsenets historie efter 1814, hvor man følger udviklingen fra én skole i sognet i 1814 til otte skoler hundrede år senere. Det er specielt skoleoprettelserne og senere skolenedlæggelserne, der er i fokus. Man får ikke særligt meget at vide om befolkningens holdning til skolen, hvilket kunne være belyst f.eks. gennem antallet af skoleforsømmelser. Alt ses i en lokal ramme, og det nationale inddrages ikke i større omfang udover de markante love af 1814, 1899, 1937 og 1958. Af bogen fremgår det, at de benyttede kilder bl.a. har været præstens og skolernes embedsbøger, skolekommissionens, sognerådets og fælleslærerrådets forhandlingsprotokoller samt provstens visitatsprotokol. Det righoldige materiale, som findes i centraladministrationens arkiv, det være sig eksempelvis godkendte skoleplaner for Bording Sogn, indberetninger til Den Store Skolekommission af 1789 eller de årlige skoleindberetninger fra alle landets kommuner 1811-1911, er ikke benyttet.

6 Nye veje og nye genstandsfelter: de sidste 15–20 års uddannelseshistorie

Institut for dansk Skolehistorie satte mange gode tiltag i gang, men det synes som om, at instituttet ikke formåede i de sidste år at tage nye teorier, metoder og materialer ind i behandling af skole- og uddannelseshistoriske emner. Med nedlæggelsen af instituttet i 1992 synes uddannelseshistorien at være blevet hjemløs, men en række værker fra 1990'erne og 2000-årene viser, at nok er forskningsdi-

---

³² Thomsen 2004.

sciplinen ikke længere så omfangsrigt institutionaliseret, men at den lever stadig i bedste velgående. På Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet, er der siden 2007 et fagmiljø for uddannelseshistorie, og der udbydes undervisning i dette område på kandidatniveau. Derved er den nedprioritering af det uddannelseshistoriske felt, som skete også ved etableringen af DPU som selvstændigt universitet i 2000, vendt til en mere anerkendende omgang med denne disciplin. En særlig tendens i denne udvikling har været inddragelsen af universitetshistorie som en naturlig del af uddannelseshistorien. Dette har også gjort sig gældende for den fornyelse af Årbog for Uddannelseshistorie, der er sket inden for de sidste 4-5 år. Uddannelseshistorie har derved fået en bredere betydning i dens institutionaliserede former. Dertil kommer naturligvis den historisk arbejdende uddannelsesforskning med f.eks. medborgerskab, dannelse eller didaktik som genstandsfelter. Professor, dr.pæd. Ove Korsgaards to store uddannelseshistoriske værker "Kampen om Lyset" og "Kampen om Folket" kan ses som afklarende i forhold til relationen imellem fremvæksten af nye former for medborgerskab og dannelsesbegrebernes, skolernes og voksenundervisningens ændringer som følge af disse politiske udviklinger.³³ Som et eksempel på didaktisk historiografi har professor, dr.phil. Harry Haue i sin disputats om almindannelsens funktion i gymnasiet lagt vægt på forbindelsen imellem den danske brug af begrebet *almendannelse* og den tyske "Bildungs"-tradition. Hans fortjeneste er, at han viser en klar – og gennemgående – udveksling af ideer i den nyhumanistiske gymnasietradition imellem kontinentet og Danmark. Han anvender både begreber fra Niklas Luhmanns systemteori og fra en diskursanalytisk teoridannelse i hans syntese, der kan læses som både fortællingen om kontinuitet og brud i fremvæksten af det moderne gymnasium.³⁴ Den samme tendens er at finde i diskussionerne af det danske dannelsesbegrebs historie, hvor flere værker trækker tydelige tråde til kontinentets dannelsesstraditioner.³⁵

Uddannelseshistorikere har altså de senere år i stigende grad inddraget teorier og metoder fra andre videnskabsgrene som et forsøg på at gå til uddannelseshistorien på en ny måde. I forlængelse af disse tendenser ligger to uddannelseshistoriske disputatser fra 2000: universitetslektor, dr.pæd. Søren Ehlers' værk om folkeoplysende virksomhed for unge i begyndelsen af 1900-tallet og Ning de Coninck-Smiths værk om købstædernes skolevæsen 1880-1914. Søren Ehlers har undersøgt udbredelsen og institutionaliseringen af forskellige modeller for folkeoplysende virksomhed, som blev udviklet 1910-1925, og som gjorde de unge til en selvstændig målgruppe i dansk uddannelsesstænkning. Der er således tale om en studie i skabelsen af den moderne ungdom. Han har i den forbindelse

---

³³ Korsgaard 1997 og 2004

³⁴ Haue 2004.

³⁵ Garff 2008 og Larsen 2002

inddraget bl.a. begrebsapparatet om formel, informel og nonformel uddannelse og den danske etnolog Thomas Højrup's begreb om livsformer. Anvendelsen af begrebsapparatet om formel, informel og nonformel uddannelse er et af de første eksempler på en internationalisering af dansk uddannelseshistorie. Søren Ehlers har efter vores opfattelse været tidligt ude med en vurdering af danske uddannelseshistorie som præget af en implicit nordisme. Denne tendens har han siden brudt op med ønsket om et bredere internationalt udblik.³⁶ På tilsvarende vis anvender Ning de Coninck-Smith historisk antropologi med klare internationale referencer i sine socialt og kulturelt orienterede studier over reformbestræbelserne omkring århundredskiftet vedrørende købstadskolen og skabelse af en ny folkeskole, som kom til at spille en vigtig rolle i udskillelsen af barndommen som en selvstændig alder. Her er det barndommens sociale og kulturelle historie, som er i fokus, og ikke så meget de institutioner, som børnene befolkede.³⁷

I de senere år har den komparative metode vundet indpas i Danmark, især via uddannelseshistorikere med ansættelse på Danmarks Pædagogiske Universitetsskole, Aarhus Universitet, ligesom der foregår en række bestræbelser på at se dansk uddannelse i et internationalt lys og at knytte internationale forbindelser, ikke blot til Norden, men til Tyskland og den engelsksprogede verden. Således har adjunkt, ph.d. Jesper Eckhardt Larsen undersøgt argumenterne for humaniora og universitetet i Danmark, Norge, Tyskland og USA i anden halvdel af 1900-tallet, mens seniorlektor Susanne Wiborg har set på udviklingen af enhedsskolen i Skandinavien, England og Tyskland.³⁸

7 Dansk uddannelseshistorie i knap hundrede år

Denne artikel viser en stor diversitet i den danske uddannelseshistoriografi i tilgange og emnevalg – såvel som i politisk tendens og internationale referencer. Kernepunkterne i udforskningen af de danske uddannelser har været faghistorikernes undersøgelser af den offentlige folkeskole 1740-1940 og gymnasiet 1870-1910 med tyngdepunkt omkring reformerne ved år 1800 og ved år 1900. Fokus har flyttet sig fra skolens og især folkeskolens historie til uddannelseshistorie med vægt på dem, der befolkede institutionerne: lærerne og især eleverne – og det, der foregik: uddannelsen og rammerne herfor, socialiseringen og reformbestræbelserne for en ny skole. Uddannelseshistorien har spændt sit virkefelt ud fra folkeskolen, højskolen og gymnasieskolen til alle former for uddannelse, og det er ikke længere skolen, der er i centrum, men uddannelse forstået bredt. Voksenuddannelsesfeltet er blevet en naturlig del af uddannelseshistorien, også ud over et nordisk grundtvigiansk perspektiv. Universitetshistorien integreres i stigen-

---

³⁶ Ehlers 2000.

³⁷ Coninck-Smith 2000.

³⁸ Larsen 2006. Wiborg 2005 og 2009

de grad i uddannelseshistoriske tidsskrifter, hvilket kan ses som en reaktion på fremvæksten af masseuniversiteter. Nu er også denne del af uddannelseshistorien blevet af bredere interesse. Nye teorier, metoder og materialer er blevet taget i brug. Lokalt er forandringerne trængt mindre igennem, men med en stigende akademisering af det lokalhistoriske miljø som tendens.

Spillet imellem de lokale, nationale og de bredere internationale tendenser virker som et lovende område for kommende uddannelseshistoriske projekter. Dog skrives meget historie, ikke kun inden for uddannelsesfeltet, stadig med nationalstaten som den foretrukne ramme. Således er der bevilget 11 millioner kroner fra Carlsbergfonden til en fuldstændig beskrivelse af den danske skoles historie,³⁹ hvilket viser denne genres resistens over for såvel tendenser til livslange perspektiver på læring og til både internationalisering og globalisering som sociale og politiske fænomener.

Jesper Eckhardt Larsen (f. 1967) er cand.mag. i historie og pædagogik fra Københavns Universitet 1998 og ph.d. fra Danmarks Pædagogiske Universitet 2006. Er ansat som adjunkt ved Danmarks Pædagogiske Universitetsskole ved Aarhus Universitet. Redaktør af Uddannelseshistorie fra 2006. Forfatterskabet omfatter blandt andet bogen J.N. Madvigs Dannelses tanker – en kritisk humanist i den danske romantik fra 2002.

Christian Larsen (f. 1974), ph.d., er ansat ved Rigsarkivet. Anmelderredaktør i Uddannelseshistorie fra 2009. Forsker i dansk kirke- og uddannelseshistorie. Forfatterskabet omfatter blandt andet artikler i Uddannelseshistorie og Dansk Uddannelseshistorisk Bibliografi 1948-2004 fra 2005.

---

³⁹ Projektet kaldes: "Dansk skolehistorie. Vilkår, visioner og hverdag gennem 500 år" se <http://www.dpu.dk/site.aspx?p=13301>

Litteratur

- Appel, Charlotte (2001): Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark. København: Museum Tusulanum.
- Balslev Wingender, Nete (1992): » – Drivhuset for den sygnende Plante! – «. Børn og opdragelse i åndssvageanstalten Gl. Bakkehus 1855-1902. København: Dansk psykologisk Forlag.
- Coninck-Smith, Ning de (2000): For barnets skyld. Byen, skolen og barndommen 1880-1914. København: Gyldendal.
- Ehlers, Søren (2000): Ungdomsliv. Studier i den folkeoplysende virksomhed for unge i Danmark 1900-1925. København: Alinea.
- Engberg, Hanne (1985): Historien om Christen Kold. En skolehistorisk afhandling. København: Gyldendal.
- Fabricius Møller, Jes (2009): Hal Koch en biografi. København: Gads Forlag.
- Garff, Joakim (ed.) (2008): At komme til sig selv. 15 portrætter af danske dannelsesstærkere. København: Gads Forlag.
- Gould, Carol (1996): Educating middle class daughters. Private girls schools in Copenhagen 1790-1820. København: Royal Library, Museum Tusulanum.
- Hansen, Bodil K. (1977): Skolen i landbosamfundet ca. 1880-1900. Befolkningens holdning til skolevæsenet på landet. En undersøgelse i Bårse-Mønbo provsti. København: Landbohistorisk Selskab.
- Haue, Harry (2004): Almendannelse for tiden. En ledetråd i dansk gymnasieundervisning. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Hilden, Adda (1987): Skal jeg sætte min datter i skole? Pigeopdragelse i 1800. Århus: Modtryk.
- Hilden, Adda (1993): Lærerindeuddannelse. I: Dansk læreruddannelse 1791-1991. Odense: Odense Universitetsforlag; København: Danmarks Lærerhøjskole, Institut for Dansk Skolehistorie, III, s. 19-303.
- Hilden, Adda og Anne-Mette Kruse (red.) (1989): Pigernes skole. Århus: Klim.
- Jessen, Johs. C. (1938): V. og Ø. Flakkebjerg Herreders Skolehistorie. Blade af den danske Skoles Historie fra ca. 1690 til vore Dage. Slagelse: ASAs Forlag.
- Kirkebæk, Birgit (1985): Abnormbegrebet i Danmark i 20'erne og 30'erne. Med særlig henblik på eugeniske bestræbelser – og især i forhold til åndssvage. Utrykt licentiatafhandling, Danmarks Lærerhøjskole.
- Kirkebæk, Birgit (1993): Da de åndssvage blev farlige. Holte: SocPol.
- Kirkebæk, Birgit (1997): Defekt og deporteret. Ø-anstalten Livø 1911-1961. Holte: SocPol.
- Kirkebæk, Birgit (2001): Normaliseringens periode. Dansk åndssvageforsorg 1940-1970. Holte: SocPol.
- Kirkebæk, Birgit (2004): Letfærdig og løstagtig – kvindeanstalten Sprogø 1923-1961. Holte: SocPol.
- Koch, Hal m.fl. (red.) (1951): Den danske kirkes historie. Bind 5: 1699-1800. København: Gyldendal.
- Kornerup, Bjørn (1933): Frederiksborg Statsskoles historie 1630-1930. Hillerød: Frederiksborg Amts Historiske Samfund.
- Kornerup, Bjørn (1947-1952): Ribe Katedralskoles Historie. København: Gyldendal.
- Korsgaard, Ove (1997): Kampen om lyset. Dansk voksenoplysning gennem 500 år. København: Gyldendal.
- Korsgaard, Ove (2004): Kampen om folket. Et dannelsesperspektiv på dansk historie gennem 500 år. København: Gyldendal.
- Krarup, Per (1955): Forholdet til Skolen i "Johan Nicolai Madvig. Et Mindeskrift" bd. 1, København.
- Larsen, Christian (2005): Dansk Uddannelseshistorisk Bibliografi 1948-2004. Helsingør: Selskabet for Skole- og Uddannelseshistorie; Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Larsen, Jesper Eckhardt (2002): J.N. Madvigs Dannelsesstanker. En kritisk humanist i den danske romantik. Studier fra Sprog- og Oldtidforskning nr. 337, København: Museum Tusulanums Forlag.
- Larsen, Jesper Eckhardt (2006): "Ikke af brød alene –". Argumenter for humaniora og universitetet i Norge, Danmark, Tyskland og USA 1945-2005. Unpublished Ph.D. Thesis, Danmarks Pædagogiske Universitet.

- Markussen, Ingrid (1981): Uddannelseshistorisk forskning – nogle udviklingslinier. I: Torben Brostrøm, Ingrid Markussen og Kaj Spelling (red.): Forskning for folkeskolen. København: Danmarks Lærerhøjskole, s. 181-197
- Markussen, Ingrid (1988): Visdommens lænker. Studier i enevældens skolereformer fra Reventlow til skolelov. Odense: Landbohistorisk Selskab.
- Markussen, Ingrid (1995): Til skaberens ære, statens tjeneste og vor egen nytte. Pietistiske og kame-ralistiske idéer bag fremvæksten af en offentlig skole i landdistrikterne i 1700-tallet. Odense: Oden-se Universitetsforlag.
- Markussen, Ingrid (2001): Forskningstemaer ved Institut for Dansk Skolehistorie. I: Inger Schultz Hansen og Erik Nørr (red.): Institut Selskab Museum. Skolehistorisk hilsen til Vagn Skovgaard-Petersen. København: Selskabet for dansk Skolehistorie, Dansk Skolemuseum, s. 21-34.
- Nissen, Gunhild (1973): Bønder, skole og demokrati. En undersøgelse i fire provstier af forholdet mellem den offentlige skole og befolkningen på landet i tiden ca. 1880-1910. København: Institut for dansk skolehistorie.
- Nørgaard, Ellen (1977): Lille barn, hvis er du? En skolehistorisk undersøgelse over reformbestræbelser inden for den danske folkeskole i mellemkrigstiden. København: Gyldendal.
- Nørr, Erik (1981): Præst og administrator. København: Rigsarkivet.
- Nørr, Erik (1994): Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899. København: Jurist- og Økonomforbundet.
- Possing, Birgit (1992): Viljens styrke. Natalie Zahle. En biografi om dannelse, køn og magtfuldkommenhed. København: Gyldendal.
- Rimmen Nielsen, Hanne (1991): Troende og dygtige lærerinder. Lærerindeuddannelse og -fællesskab på Århus (Kvinde-)seminarium 1909-1950. En kvindekulturs rum og forestillinger. Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet.
- Rimmen Nielsen, Hanne (2003): Grænseoverskridende roller. Danske landsbylærerinder i lokalsamfundet 1880-1950. I: Adda Hilden og Grethe Ilsøe (red.): Veje at vandre. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag, s. 97-128.
- Rimmen Nielsen, Hanne (2004): Gender, Class and Culture. Danish Female Teachers, their Cultural Influence and Integration in the Local Community 1900-1950. I: Tom Ericsson m.fl. (red.): The Scandinavian middle class 1840-1940. Oslo Unipub/Oslo Academic Press, s. 261-291.
- Sandersen, Vibeke (2003): »Jeg skriver dig til for at lade dig vide«. Skrivefærdighed og skriftsprog hos menige danske soldater i treårskrigen 1848-50. København: C.A. Reitzel.
- Skovgaard-Petersen, Vagn (1976): Dannelse og demokrati. Fra latin- til almenskole. Lov om højere almenskoler 24. april 1903. København: Gyldendal.
- Skovgaard-Petersen, Vagn (1992): Skole- og uddannelseshistorie. En status. I Uddannelseshistorie 1992 s. 69-78.
- Skovgaard-Petersen, Vagn (red.) (1985): Da menigmand i Norden lærte at skrive. En sektionsrapport fra 19. nordiske historikerkongres 1984. København: Institut for dansk Skolehistorie, Danmarks Lærerhøjskole.
- Skovmand, Roar (1944): Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892. København: Gyldendal
- Skovmand, Roar (1983): Samspejlet mellem Nordens Folkehøjskoler indtil Anden Verdenskrig. Århus: Universitetsforlaget i Aarhus.
- Skovmand, Roar (1967): Skolehistorien – et forsømt område. I Årbog for dansk skolehistorie 1967, s. 7-14.
- Thomsen, Hans (2004): Visdommens kilde. Bording sogns skolehistorie 1814-2004. Bording: Bording Skole på Lokalthistorisk Forlag for Bording Sogn.
- Ur nordisk kulturhistorie (1981). XVIII Nordiska historikermötet, Jyväskylä 1981. Mötesrapport 3: Läskunnighet och folkbildning före folkskoleväsendet. Jyväskylä: Jyväskylän Yliopisto.